

JOVENTUT, ESPORT I CULTURA FÍSICA A L'ÈPOCA CONTEMPORÀNIA

Joventut, esport i religió: el moviment Muscular Christianity¹

Oriol de Bolòs i Conrad Vilanou i Torrano

Universitat de Barcelona

RESUM

En aquest article es palesen les relacions que s'han establert des de l'antigor entre el cristianisme i el món de l'esport. Tant és així que el cristianisme primitiu va utilitzar les metàfores esportives per a la transmissió del missatge cristià. Així, el cristià apareix com un autèntic atleta de Crist que obté, després de la justa carrera o del lleial combat, la seva recompensa. Sobre la base d'aquesta tradició, Thomas Arnold (1795-1842) va encunyar la idea del *gentleman* cristià, que, al seu torn, va influir sobre Charles Kingsley (1819-1857), propulsor del moviment Muscular Christianity, que va promoure l'ús de l'esport com a vehicle d'evangelització. Després de l'èxit de la novel·la *Tom Brown's Schooldays* (1857) de Thomas Hughes (1822-1896), aquest moviment es va estendre per Anglaterra i els Estats Units, on destaca el paper exercit per l'YMCA a favor de l'educació física com a regeneració de la joventut. Totes aquestes iniciatives foren ben conegudes per Coubertin (1863-1937), que va conferir al moviment olímpic internacional, restablert l'any 1896, una inequívoca dimensió religiosa: la religió dels atletes.

PARAULES CLAU: història de la pedagogia, història de l'educació física, història de l'esport, pedagogia esportiva, religió, olimpisme.

1. Aquest treball s'inscriu en el projecte de R+D *Asociaciones juveniles, educación y socialización (1900-1976). Un estudio comparativo entre Cataluña, Valencia y Baleares*, Ministeri de Ciència i Tecnologia, BSO 2000-0663-C04-01.

ABSTRACT

In this article the relations established from ancient times between Christianity and the world of sport are made evident. It is well known that the primitive Christianity used sportive metaphor for the transmission of the Christian Message. Thus, the Christian is seen as an authentic athlete of Christ who would obtain, after a just race or a loyal combat, its reward. On the basis of this tradition Thomas Arnold (1795-1842) cast the idea of the Christian gentlemen which, in its turn, had an influence on Charles Kingsley (1819-1857), sponsor of the Muscular Christianity movement that promoted the use of sport as a vehicle of evangelization. After the success of Thomas Hughes's (1822-1896) novel *Tom Brown's School-days* (1857), this movement spread throughout England and the United States, where YMCA stood out for its leading role in the regeneration of youth. All these initiatives were well known by Coubertin (1863-1937), who conferred an unequivocal religious dimension to the International Olympic Movement (re-established in 1896): the religion of the athletes.

No diem res de nou si destaquem la importància de les relacions entre l'esport i la religió. Com és ben sabut, l'esport grec estava impregnat d'una atmosfera mística i religiosa que es palesa en la dinàmica dels Jocs Olímpics i, no pas menys, en la poesia de Píndar.² De fet, es pot establir una correlació entre les pràctiques esportives i el panteó olímpic, de manera que la cultura jueva —tal com confirmen els llibres dels Macabeus—³ es va enfrontar obertament a la civilització grega i, per consegüent, a l'educació del gimnàs. En efecte, no era possible que un jove arrelat a la tradició i a la fe d'Israel freqüentés el gimnàs perquè, a més de mostrar públicament el pacte de Déu amb el seu poble en evidenciar la circumcisió, es posava sota el reialme del politeisme pagà. Altrament, el cristianisme també es va manifestar contrari a la tradició esportiva clàssica, sobretot al món dels espectacles, de les curses del circ i de les lluites de gladiadors de l'amfiteatre perquè no eren més que manifestacions del dimoni que, a través de la *pompa diaboli*, temptava les bones consciències cristianes. Tant és així que quan l'Imperi romà es va convertir al cristianisme amb Teodosi es van suprimir —a la darrereria del segle IV

2. Emilio SUÁREZ DE LA TORRE, «La experiencia religiosa del atleta olímpico», *Revista de Occidente*, núm. 134-135 (1992), p. 21-43; Emilio SUÁREZ DE LA TORRE, «Píndaro y la religión griega», *Cuadernos de Filología Clásica* (Universidad Complutense), núm. 3 (1994), p. 67-92; Earl ANDERSON, «La mystique athlétique chez les anciens grecs», *Europe*, núm. 806-807 (1996), p. 89-103; Francisco RODRÍGUEZ ADRADOS, «Mito, rito y deporte en Grecia», *Estudios Clásicos*, núm. 110 (1996), p. 7-31.

3. «De seguida, alguns del poble, amb gran interès, anaren a trobar el rei, el qual els donà permís per fer com els pagans. Edificaren immediatament un gimnàs a Jerusalem, a l'estil dels pagans, es feren dissimular la circumcisió, repudiaren el pacte sant i s'avingueren amb els pagans: ens prestarem a obrar el mal» (1M I, p. 11-15).

de l'era cristiana— els Jocs Olímpics i altres manifestacions esportives que, certament, havien entrat feia anys en un estat de notable decadència.

1. Cristianisme i metàfores esportives

És ben conegut que les metàfores esportives apareixen sovint en els textos del cristianisme primitiu. La inculturació del missatge cristià s'esdevingué a través de les categories filosòfiques i dels recursos retòrics de l'helenisme. Aquesta circumstància explica la quantitat de simbolismes, exemples i metàfores emprades pels apòstols —especialment, per Pau—, així com pels pares de l'Església i altres autors eclesiàstics. En aquest sentit s'ha presentat Pau com l'apòstol esportista que, a més d'introduir en el Nou Testament el lèxic esportiu de la seva època, apropava l'ètica de l'estadi a la moral de l'Evangeli.⁴

No hi ha dubte que Pau aprofità el concepte grec de *agon*, utilitzant-lo com a metàfora de la cursa i el combat espiritual. En conseqüència, l'ètica agonística de Pau trobarà en les figures del corredor a l'estadi i del púgil a l'arena del circ imatges per il·lustrar la vida cristiana. Per Pau, el món és un estadi; la vida, una cursa, una lluita i un pugilat; el cristià, un atleta; Crist, la meta, i el cel, una corona. És sobradament conegut el fet que, en la primera carta paulina als corintis, es patentitza la dimensió atlètica del cristianisme en elegir el corredor com a símbol del cristià: «No sabeu que l'estadi tots els corredors es llancen a la cursa, però només un s'emporta el premi?» (1Co 9, 24).

Aquest símil es farà, amb el temps, un lloc comú per a la literatura cristiana. Així, el cristià apareix com un autèntic atleta de Crist que obté, després de la justa cursa o del lleial combat, la seva recompensa. D'altra banda, el terme *atleta* s'aplicarà per extensió a tots aquells màrtirs cristians que testimoniaren amb la seva vida la condició cristiana, o es referirà —en el seu cas— a aquells cristians exemplars que mantingueren un dur combat contra el pecat i la temptació. En la segona epístola a Timoteu, Pau insisteix sobre aquest punt, portant a col·lació l'esperit agonístic que ha de presidir l'actuació de tot cristià: «He lliurat un bon combat, he acabat la cursa, he conservat la fe. I des d'ara tinc reservada la corona de la justícia que aquell dia em donarà en premi el Senyor, jutge just; i no sols a mi, sinó a tots els qui anhelan la seva manifestació» (2Tm 4, 7-8). Aquesta triple divisa paulina —«he lluitat el noble combat, he finalitzat la cursa, he mantingut la fe»— es convertirà, amb el pas del temps, en un dels elogis més preuats per designar la vida d'un perfecte cristià.

4. ALFONSO ORTEGA, «El deporte, símbolo paulino de la paz», *Helmántica*, núm. III (1952), p. 127-133; ALFONSO ORTEGA, «Metáforas del deporte griego en San Pablo», *Helmántica*, núm. XV (1964), p. 71-105.

A títol d'exemple, n'hi ha prou de recordar que aquesta fórmula apareix en l'encomiàstica *Vida de santa Macrina* de Gregori Nissè,⁵ obra del segle IV, així com en l'*Epitafi de Paula* que Jeroni escrigué en la mort de santa Paula, i on consta expressament que «ella ha acabat la seva cursa, ha conservat la fe i ara frueix de la corona justament merescuda».⁶ Al cap i a la fi, també el cristià havia de donar proves d'aquell esperit agonístic, competitiu i de superació de la cultura grega, que —mediatitzat ara per la idea de la lluita ascètica— hauria de presidir tots aquells combats orientats a aconseguir l'autèntica i veritable victòria: la vida eterna.

Al marge de la similitud entre el cristià i l'atleta, el cristianisme també es va servir de la metàfora del soldat romà per tal d'afaiçonar una imatge de lluita, sofriment i sacrifici. Efectivament, a través de la influència paulina, la idea de *combat* també es va convertir en un referent de la literatura patristica que aconsella una ascètica militant. Tant és així que les metàfores esportives sobre la lluita ascètica, iniciades per Pau, serviran perquè Agustí d'Hipona en el seu *De agone christiano* presenti la vida cristiana com un combat contra el diable. Efectivament, en la lluita cristiana contra Satan, aquest troba un aliat en el món perquè el dimoni, el món i la carn constitueixen una conjunció malèfica, difícil de combatre. Justament per això, el combat cristià es dirigeix contra el culte al diable i els seus àngels, és a dir, contra la *pompa diaboli* —expressió encunyada per Tertul·lià en el segle II dC—, que no és altra cosa que l'espectacle de les curses eqüestres del circ i dels combats de gladiadors de l'amfiteatre que propiciava el culte a l'emperador. No debades les curses del circ i els combats de gladiadors anaven precedits de la pompa en la qual es manifestaven els costums més antics que presidien els sacrificis.

Així, doncs, en renunciar a la *pompa diaboli* el cristià s'esmuny de la tirania del dimoni abandonant l'exèrcit de Satan i enrolant-se en el de Crist. Es pot afegir que aquesta imatge del cristià com a soldat de Crist —*miles Christi*— es va mantenir al llarg de l'edat mitjana a través de la cavalleria, per bé que el Renaixement a l'empara d'una nova espiritualitat va mantenir la idea del cristià com a membre de l'exèrcit de Crist, segons recull Erasme en el seu *Enchiridion militis christiani* (1515). Per aquests viarans, aquesta imatge —que també va quedar reflectida en *El Cortesà* de Baltasar de Castiglione (1518)— va arribar a les portes de la modernitat gràcies també a la figura del *gentleman*, això és, d'aquell gentil home que d'acord amb la tradició cavalleresca se singularitza pel culte a l'honor.⁷

5. Gregori de NISSA, *Vida de Macrina*, núm. 19, p. 25-40.

6. JERONI, *Carta CVIII*, p. 22.

7. S. M. GIROUARD, *The return to Camelot: Chivalry and the English Gentleman*, New Haven, Yale University Press, 1981.

2. Thomas Arnold i la idea del *christian gentleman*

És sabut que en la reforma de la pedagogia de les *public schools* angleses iniciada per Thomas Arnold (1795-1842) constitueix una fita cabdal en la història de la pedagogia contemporània.⁸ En efecte, l'any 1828, a l'edat de trenta-tres anys, Arnold va accedir a la direcció (*headmaster*) de l'escola de Rugby, on va romandre fins a la seva mort. Justament, per alguns crítics —això explicava M. B. Cossío des de la seva Càtedra de Pedagogia a Madrid— el moment més important de la pedagogia més recent cal cercar-lo el dia que Arnold es va treure la jaqueta i es va posar a jugar amb els seus deixebles. Amb independència de l'exactitud d'aquesta anèdota, el cert és que Arnold va impulsar una sèrie de reformes que més endavant adaptarien moltes escoles secundàries angleses.⁹

Ben mirat, per la pedagogia arnoldiana l'escola havia de ser un espai on l'educació cristiana fos la base de l'educació que havia de rebre el *gentleman*, això és, allò que quedava de la tradició cavalleresca medieval i que l'època victoriana va actualitzar de bell nou.¹⁰ D'alguna manera, la fórmula pedagògica propugnada per Thomas Arnold es pot resumir en l'expressió del *christian gentleman* o, el que és el mateix, d'un cavaller cristià que s'ha d'assemblar en allò essencial a la figura de l'atleta grec de l'època clàssica. Ara bé, en la seva adaptació a la societat victoriana del segle XIX, aquest cavaller cristià s'havia de reflectir en la figura del professional liberal que havia d'actuar moralment d'una manera recta i ponderada.¹¹ Per

8. «Las *public schools*, muy privadas a pesar de su nombre, las universidades tradicionales —Oxford, Cambridge—, servían sobre todo como residencias de ocio para los jóvenes ricos, a los que se daba, todo lo más, un barniz de latín y griego que les servía de distintivo de clase frente al vulgo» (*El mundo inglés: siglos XVIII y XIX: Introducción, selección de los textos y traducción de José María Valverde*, Barcelona, Círculo de Lectores, 1994, p. 16).

9. A. S. ALMEIDA AGUIAR, «Les Public Schools i la reforma educativa de Thomas Arnold (1828-1842)», *Temps d'Educació*, núm. 27 (segon semestre 2002 - primer semestre 2003), p. 305-329.

10. Amb tot, l'any 1909 —poc abans de la Setmana Tràgica— Eugeni d'Ors va glossar des de les pàgines de *La Veu de Catalunya* la idea del *gentleman*, que, al seu entendre, representava el que quedava de la vella tradició medieval cavalleresca. D'Ors insisteix en la importància de l'educació moral del *gentleman* atès que «no té tant valor instruir una intel·ligència com construir una ànima» (E. d'ORS, *Glossari*, Barcelona, Edicions 62, 1982, p. 86).

11. La defensa d'aquesta educació liberal —apropiada a la tradició del *gentleman*— serà assumida pel cardenal John Newman (1801-1890), que també es manifesta a favor d'un cavaller culte i religiós (ara catòlic) que sàpiga distanciar-se de l'especialització que comporta la mera utilitat tècnica. Igual que Arnold, amb qui va coincidir quan ambdós eren *fellows* a l'Oriel College d'Oxford, Newman defensa —sobretot en la seva idea d'Universitat (1852)— el primat del saber humanista en una clara aposta a favor de l'educació liberal, actitud que contrasta amb l'utilitarisme defensat en aquella època. S'ha de recordar que abans de la seva conversió al catolicisme, Newman havia promogut a través del moviment d'Oxford el renaixement de l'església anglicana. «La educación liberal no hace al cristiano ni al católico, sino al

això els seus objectius pedagògics se centraven a assolir, en primer lloc, els principis religiosos i morals propis d'un autèntic cristià, perquè aquesta és la finalitat prioritària de l'educació que així s'imposava a la instrucció.¹² En conseqüència, s'havia de propiciar una veritable conducta cavalleresca, fins al punt que resten en un lloc secundari les habilitats intel·lectuals que també són necessàries per a la vida.

La tasca que va fer Arnold a Rugby és avui coneguda —a més del que ell mateix va publicar a manera de cartes i sermons— per la descripció que en va fer Thomas Hughes. Aquesta descripció és la que motiva que avui alguns vegin Thomas Arnold com un inspirador dels ideals del moviment Muscular Christianity, ja que en la seva novel·la *Tom Brown's Schooldays* (1857) —que uns anys després es va traduir al francès— es parla de la importància que el rugbi o el criquet tenien en l'educació dels alumnes que assistien a aquella escola.¹³ De fet, la difusió de les idees pedagògiques d'Arnold es deu a l'èxit de la novel·la de Thomas Hughes, un veritable *old boy* que havia estat col·legial a Rugby i que es va vincular al socialisme cristià de Charles Kingsley, aspectes que veurem més endavant.¹⁴

caballero. Es bueno ser un caballero, como es bueno también poseer un intelecto cultivado, un gusto exquisito, una mente sencilla, equilibrada y desapasionada, y un comportamiento noble y cortés en los asuntos de la vida» (J. H. NEWMAN, *Discursos sobre el fin y la naturaleza de la educación universitaria*, Pamplona, Eunsa, 1996, p. 140).

12. «Consideremos lo que es una educación religiosa en el verdadero sentido de la palabra: no es otra cosa que preparar a nuestros hijos para la vida eterna; que hacerles conocer y amar a Dios y conocer y aborrecer el mal; que amoldar todas las partes de nuestra naturaleza a los mismos fines que Dios les asignó; que enseñar a nuestras inteligencias a conocer la verdad suprema y a nuestros afectos a amar el bien supremo» (T. ARNOLD, *Ensayos sobre educación*, Madrid, Espasa-Calpe, 1920, p. 74).

13. Th. HUGHES, *Tom Brown's Schooldays*, Oxford, Oxford University Press, 1989, col·l. «World's Classics». Hi ha una versió castellana, que hem utilitzat en aquest treball. La versió francesa aparegué l'any 1875 amb el títol de *Journal de Jeunesse*, versió que va llegir Coubertin quan tenia tretze anys. És sabut que a Rugby, sota la direcció de Thomas Arnold, es van desenvolupar els esports col·lectius, mentre que altres escoles més distingides (Eton, Winchester, Harrow) van optar per pràctiques esportives més individuals. Per extensió, els reformadors socials de l'època victoriana van optar també pels esports col·lectius: «Fueron los deportes de equipo los que, por estos últimos motivos, merecieron una mayor atención de reformadores y pedagogos, quienes dieron unas reglas de juego que sirvieron para delimitar las características de cada deporte y para definir el comportamiento deportivo de sus participantes» (E. CANALES, *La Inglaterra victoriana*, Madrid, Akal, 1999, p. 209).

14. En aquesta novel·la l'autor identifica Thomas Arnold amb la figura del doctor. En un determinat moment, un dels professors de l'escola exclama: «Y en punto a gobernar ivaya un ejemplo que constituyere el Doctor! Tal vez sea el nuestro el único rincón del Imperio británico que esté sabía y enérgicamente gobernado. Cada día me alegro más de haber venido aquí para trabajar bajo su mando» (T. HUGHES, *Tomás Brown en la escuela*, vol. II, Madrid, Calpe, 1923, p. 167). Sobre la figura de Thomas Arnold, vegeu M. McCrum, *Thomas Arnold Head Master: A reassessment*, Oxford, Oxford University Press, 1989.

Tot i això, hi ha autors que consideren que Hughes va exagerar la importància de l'esport en la pedagogia arnoldiana, de manera que per alguns avui es té una idea equivocada del paper que l'educació física ocupa en la seva pedagogia. Així per exemple, J. C. Smith considera que Thomas Arnold «va intentar que els seus alumnes desenvolupessin els valors de disciplina, justícia o el coratge, però aquestes virtuts no són les mateixes que les que, amb aquest mateix nom, es desenvolupen en els esports d'equip. Arnold no tenia una teoria específica de l'esport; valorava l'exercici, però no necessàriament en forma d'esport».¹⁵ Tanmateix, la instrucció religiosa —un dels punts centrals del moviment evangèlic que es va produir durant les primeres dècades del segle XIX contra la somnolència de l'anglicanisme del segle XVIII, que va assistir a la irrupció del metodisme de John Wesley— constitueix la clau de volta del sistema que Thomas Arnold va instaurar a Rugby, tal com assenyala Artur Penrhyn Stanley, el primer biògraf i antic alumne del pedagog anglès que va escriure *The Life and Correspondance of Dr. Arnold* (1844).¹⁶ Així, s'ha de dir que l'època victoriana es caracteritza per un clar esforç de recristianització de la societat, que es manifesta, per exemple, en una febre per la construcció d'esglésies: entre 1800 i 1851 es van aixecar 10.529 nous temples.

Sigui el que es vulgui, el cert és que a més de defensar el paper educatiu de les llengües clàssiques —sobretot del llatí sense oblidar emperò el grec—¹⁷ Arnold va transformar el sistema educatiu dels joves que concorrien a la seva escola, que era en realitat un internat. Abans de la seva reforma dominava una situació perversa, ja que eren freqüents pràctiques com les apostes, la beguda, els jocs cruentos i la violència, que, al seu torn, provocaven que els educadors s'excedissin en els càstigs corporals, situació que tot i els canvis introduïts es va perllongar fins ben

15. J. C. SMITH, *Rugby and the Myth of Dr Arnold* (en línia), <http://www.rugbyschool.net/history/dr_arnold.htm> (consulta: 15 juny 2004).

16. Sobre aquest punt, vegeu A. JUMEAU, *L'Angleterre victorienne: Documents de civilisation britannique du XIX siècle*, París, PUF, 2001, p. 118-120.

17. És obvi que el deixant neoclàssic també va arribar fins al col·legi de Rugby, atès que Arnold va defensar l'ús dels clàssics perquè al seu parer era més important estudiar la història de Grècia i de Roma que no pas la d'Anglaterra i França. Així, doncs, a Rugby dominava un ensenyament basat en el coneixement de la cultura clàssica i la pràctica de l'esport amb visió d'aconseguir una formació liberal —que consegüentment restava al marge de qualsevol criteri d'utilitat pràctica— dels joves que havien de portar les regnes de l'Imperi britànic. S'ha dit que el llatí i el grec de les *public schools* feien referència a un classicisme idealitzat a través d'un mite que afaïçonava la imatge onírica d'un món idil·lic, amb cossos perfectes sota un sol perpetu. En una carta enviada al *Quarterly Journal of Education* (1834-1835) sobre l'ús dels clàssics a Rugby escriu: «Aristóteles y Platón, y Tucídides y Cicerón y Tácito son llamados muy falsamente escritores antiguos; realmente son nuestros propios compatriotas y coetáneos [...]» (T. ARNOLD, *Ensayos sobre educación*, Madrid, Espasa-Calpe, 1920, p. 30).

entrat el segle xx.¹⁸ A això cal afegir que en les *public schools* els alumnes perpetuaven, de generació en generació, una pràctica com el *fagging* (govern mutu), a través del qual els alumnes més grans dominaven —atès que tot alumne havia de pagar la seva contribució com a servidor i criat (*fag*)— els seus companys més joves.¹⁹

Enfront d'aquesta lamentable rutina, que provocava molts excessos, Thomas Arnold —que estava convençut que l'escola no podia esdevenir un correccional— determinà reformar el sistema pedagògic del col·legi de Rugby amb la pràctica de l'esport per tal de posar fi a l'anarquia, al desordre i a la tirania del servilisme domèstic. Així es van introduir els esports, que si bé a Rugby van tenir un caràcter col·lectiu i democràtic (criquet, futbol-rugbi, futbol-associació) a d'altres *public schools* (Eton, Harrow, Winchester) van mantenir un tarannà individual i aristocràtic. Ara bé, aquest tarannà pedagògic va merèixer la confiança de la burgesia, que acceptà sense reserves aquest tipus d'educació liberal i elitista, encara que va imposar els seus valors: moralitat, ordre, responsabilitat personal, treball, esforç, etc. D'alguna manera, Arnold actualitzà l'educació del *christian gentleman*, això és, d'un cavaller cristià sobre la base d'un sentit liberal i purità de manera que, sense negligir l'educació intel·lectual, va potenciar la formació moral. De fet, els deixebles de Thomas Arnold —de C. J. Vaughan a Harrow— van contribuir a estendre la reforma de les *public schools*, encara que algunes van mantenir durant dècades certes pràctiques bàrbares com l'ús indiscriminat del càstig corporal, cosa que va sobtar als viatgers —sobretot francesos— que s'apropaven a Anglaterra per conèixer el seu sistema educatiu.

En un context dominat per l'evolucionisme, segons el qual la lluita és la llei primordial de la vida, és lògic que Arnold destaqués la importància de l'esport en la vida col·legial per tal de contribuir al desenvolupament de la personalitat in-

18. El càstig corporal fou una pràctica comuna en les *public schools* —sobretot a Eton— al llarg de tot el segle XIX. Comunament s'aplicaven un seguit d'assots amb branques de bedoll a les natges dels alumnes, fins al punt que tal pràctica —pública en més d'una ocasió— va generar un cert gust per la flagejació que els francesos van anomenar *vici anglès*. Amb relació a aquest sòrdid assumpte, vegeu L. GIBSON, *El vicio inglés*, Barcelona, Planeta, 1980.

19. Arnold —que va experimentar el sistema de correccions en la seva etapa d'alumne a Winchester— va assumir el tema dels càstigs corporals i del govern mutu (*flogging and fagging*) en una carta dirigida l'any 1835 al *Journal of Education*. Arnold admet l'ús del càstig corporal i, fins i tot, dóna suport al sistema del govern mutu, tot i que reconeix errors greus en la seva aplicació. Ben mirat, el que defensa és el sentit pedagògic d'aquestes pràctiques, en particular, del govern mutu. Arnold no és partidari —tot i reconèixer els excessos que es cometien— de la seva abolicció, sinó de la seva reforma. De fet, el que Arnold proposarà serà la regulació, la canalització i el foment d'aquesta tradició a través de la pràctica esportiva. Per exemple, la recollida de les pilotes de criquet pot ser un exemple del govern mutu que els nois de les classes superiors imposen als seus companys més petits.

dividual, el sentit de la responsabilitat, la formació del caràcter, l'esperit de sacrifici, la capacitat de lideratge, el foment de la solidaritat entre els companys i l'atenció de l'educació física a través de l'esport. En darrera instància, se cercava l'autogovern (*self-government*) de l'alumne, que, en el procés de fer-se a si mateix (*self made man*), trobava en els camps de joc una bona ocasió per palesar la seva excel·lència personal a través del joc net (*fair play*), la cooperació entre els companys i el respecte als adversaris. Si les coses són així es pot dir que l'educació del *gentleman* s'assemblava a la de l'atleta grec, per la qual cosa es rehabilitava una pedagogia que havia d'incidir sobre totes les reformes educatives del segle XIX i, molt especialment, sobre els viatgers d'arreu del món que van visitar els establiments pedagògics anglesos. En aquest sentit, és obvi que l'anglofília pedagògica es va estendre arreu i aviat va arribar a l'Europa continental fins a l'extrem que els valors i principis de la pedagogia arnoldiana van influir sobre Coubertin, que, després de descobrir l'educació anglesa, va realitzar diversos viatges a Anglaterra per tal d'estudiar-ne el sistema educatiu, el qual va donar a conèixer en diferents llibres (*L'éducation anglaise*, 1888; *L'éducation anglaise en France*, 1889) i als Estats Units (*Les universités transatlantiques*, 1890), on va conèixer pedagogs com W. D. William Sloane.²⁰

3. Charles Kingsley i el moviment Muscular Christianity

La biografia de Charles Kingsley (1819-1875) diu que va néixer a Holne (Anglaterra) i que després de passar per diferents escoles es va traslladar a Londres l'any 1836, amb la seva família. Allà va ingressar al King's College i més endavant a Cambridge, on es va llicenciar. Una vegada finalitzats els estudis va ser ordenat diaca, i es va convertir tot seguit en ajudant del capellà d'Eversley. Kingsley, influït per l'obra de Frederick Denison Maurice —que en la seva obra *The Kingdom of Christ* (1838) plantejava que la religió no podia restar al marge de les qüestions socials i

20. A això cal afegir el costum de la burgesia catalana d'enviar llurs fills a estudiar als col·legis britànics, on van conèixer la pràctica dels esports que, més tard, van importar a Catalunya —així va succeir, per exemple, amb el futbol, l'hoquei herba o el rugbi—, on van sorgir diversos clubs inspirats en els jocs col·legials britànics. Sigui com sigui, tampoc no podem oblidar els esforços que es van fer des de la Institución Libre de Enseñanza —fundada l'any 1876 a Madrid per Francisco Giner de los Ríos— per tal de divulgar un ideari pedagògic renovador que té molt a veure amb la reforma iniciada per Arnold a Anglaterra i que també contribuï a divulgar l'ideari olímpic. Després de la Primera Guerra Mundial encara perdurava aquesta anglofília pedagògica iniciada amb la reforma de les *public schools* i continuada pel moviment de l'Escola Nova (Bedales), tal com confirma l'aparició del llibre de José Castillejo *La educación en Inglaterra* (Madrid, La Lectura, 1919).

polítiques—,²¹ va treballar per millorar les condicions de vida dels seus feligresos. Aquesta preocupació per les condicions de vida de la classe treballadora va ser una constant durant la seva vida, preocupació que a la llarga generaria l'aparició del moviment Christian Socialism, que aspira a fer realitat el missatge de l'Evangelí perquè qualsevol persona que reconegui el principi de cooperació com un principi més sòlid que el de competició podrà tenir l'honor de ser reconegut com a socialista.

Pel que a la fa a la creació literària, s'ha de dir que la seva novel·la *Yeast*, publicada el 1848 en una revista i editada el 1851 en forma de llibre, va significar el seu primer èxit, encara que abans havien aparegut alguns treballs seus, que no havien assolit gaire reconeixement. En aquesta obra s'hi reflecteixen les preocupacions de Kingsley en relació amb les condicions de vida de les famílies rurals angleses. Mentrestant, la seva tasca d'activista polític, preocupat per les condicions de vida dels seus conciutadans, era cada cop més reconeguda.

L'any 1848 fundà, juntament amb F. D. Maurice i Thomas Hughes, sense oblidar la presència d'altres persones com J. M. Forbes Ludlow,²² el moviment Christian Socialism, que tenia com a objectiu millorar les condicions socials de les fa-

21. John Frederick Denison Maurice (1805-1872), a banda del seu posicionament teològic basat en la idea del regne de Crist a la Terra, es va manifestar moltes vegades contra l'individualisme i l'egoisme, signes del capitalisme més competitiu. A més, estimava que la política i la religió eren dos àmbits relacionats i que l'església anglicana havia d'implicar-se en les qüestions socials. També va participar activament en dues iniciatives pedagògiques reformistes realitzades a Londres, en concret, en el Queen's College per a l'educació de les dones (1848) i en el Working Men's College (1854). En consonància amb l'ideari social del Christian Socialism, es pretenia estendre l'educació entre la classe treballadora, en una acció que anticipa el moviment de l'extensió universitària que va quallar a Anglaterra durant el darrer terç del segle XIX. D'aquí que el moviment Christian Socialism assolís un tremp reformista en el sentit que va confiar en l'educació com a motor de canvi social, bo i restant al marge d'actituds radicals i revolucionàries. Ben mirat, els socialistes cristians van promoure les idees cooperatives de Robert Owen i van suggerir la distribució dels beneficis com a mecanisme de millora de la classe obrera en un intent de configurar una societat més justa, això és, veritablement cristiana. S'ha d'afegir que aquest ideari a favor de l'educació dels treballadors també va ser assumit per Coubertin en defensar l'extensió de les universitats obreres.

22. J. Malcolm Forbes Ludlow (1821-1911) fou un reformador social que va participar activament en els inicis del Christian Socialism i que va intervenir en el Working Men's College, fundat per Thomas Hughes juntament amb Charles Kingsley per tal de promoure l'educació a les classes treballadores. En aquesta institució van posar a la pràctica les seves teories referides a l'esport i l'activitat física com un element per contribuir a la formació de les persones. És per això que Thomas Hughes fou l'encarregat de dirigir totes les activitats esportives que es feien en aquesta institució —els *working men's colleges* que es van estendre pels diferents barris de Londres—, que havien seguit la tradició dels Mechanic's Institutes de començament del segle XIX. Amb un tarannà reformista, aquests centres oferien biblioteques, laboratoris, grups de debat i classes nocturnes per a la formació obrera, tot i que amb el pas del temps van acollir empleats de les classes mitjanes.

mílies treballadores.²³ Durant els anys que aquest moviment va romandre en activitat, Kingsley publica —amb el pseudònim de *Parson Lot*— alguns articles d'aquesta temàtica en els diaris que aquest moviment va editar: *Politics of the People* (1848-1849) i *The Christian Socialist* (1850-1851). Les preocupacions socials també es veuen reflectides en la seva obra de tarannà autobiogràfic *Alton Locke, tailor and poet: An Autobiography* (1850), on denuncia la precarietat de les condicions laborals i sanitàries i la injustícia que patien els agricultors i els treballadors de la indústria tèxtil.²⁴ A partir de la dissolució del *Christian Socialism*, l'any 1852, la temàtica de les obres de Kingsley —que comparteix amb Lewis Carroll el primer pla de la literatura infantil anglesa— s'amplia i durant un cert temps Kingsley se centra més en la novel·la històrica, per exemple, *Hypatia: New Foes with an Old Face* (1853), o en el camp de la novel·la juvenil, on va destacar fins al punt que les seves obres encara es reediten actualment.

El 1855 va ser un any productiu per a Kingsley, ja que va publicar *Westward Ho!*, on narra la lluita entre Anglaterra i Espanya, criticant la decadència del catolicisme enfront del protestantisme. També s'editen dos llibres dirigits al públic infantil: *The Heroes: Greek Fairy Tales for My Children* i *Glaucus: The Wonders of the Shore*.²⁵ En el cas d'aquest últim, s'hi pot comprovar l'entusiasme que sentia Kingsley cap

23. Val a dir que Charles Kingsley, Tomas Hughes i F. D. Maurice van tirar endavant el projecte del *Christian Socialism* després que la Cambra dels Comuns rebutgés aquell mateix any (1848) les demandes del cartisme —moviment reformista anglès promogut per les classes populars entre el 1837 i el 1848— que eren avalades per un gran nombre de signatures i que demanaven la reforma del parlament, sense oblidar un seguit de millores econòmiques i socials. De fet, dins del moviment del cartisme es distingeixen dues estratègies contraposades: la primera apel·lava a la força moral del moviment, mentre que a partir de 1839 es va desenvolupar l'estratègia de la força física. La repressió política dels governants i la lenta millora de les condicions socials dels treballadors van determinar la desaparició del cartisme a partir de 1848, per bé que entre les seves contribucions cal destacar l'elaboració d'una cultura obrera pròpia, l'interès pels afers socials, l'organització d'un incipient sindicalisme amb mítings i manifestacions públiques, sense perdre de vista el protagonisme que anaven agafant les dones.

24. És sabut que l'autobiografia era un recurs de la literatura del segle XIX emprat sovint per autors de caràcter popular amb escassa capacitat creativa. De fet, aquest tipus d'autors —entre els quals es troba Charles Kingsley— volien prevenir la classe treballadora dels perills de l'ociositat, de la beguda i de la violència. Es tractava d'escriure històries exemplars que recollissin conversions a la fe cristiana presentades a manera de canvis radicals en la vida d'unes persones que, gràcies a la guia dels pastors religiosos, naixien a una nova vida allunyada del pecat. Tot i això, i segons sembla, *Alton Locke* recull la vida de Thomas Cooper, que va escriure la seva autobiografia l'any 1872. Kingsley es va basar en aquesta història per escriure una narració que, a més d'inspirar-se en fets reals, volia ser una alternativa reformista al moviment del cartisme que després de 1848 va tenir un caràcter residual.

25. El primer d'aquests contes s'ha traduït al castellà amb el títol de «Cuentos de hadas griegos: Los héroes», obra que Kingsley va dedicar als seus tres fills Rose, Maurice i Mary. L'autor recrea tres històries de la mitologia grega —Perseu, els Argonautes i Teseu—, amb la intenció de fer participar la juven-

a les teories darwinianes, atès que defensava que eren conciliables amb l'ensenyança de la religió. Arran de la publicació de la seva novel·la, *Two Years Ago* (1857), es va publicar una crítica en el *Saturday Review* (21 de febrer de 1857) on va aparèixer per primera vegada l'expressió «Muscular Christianity». Si bé Kingsley era contrari al seu ús, finalment la fórmula va guanyar adeptes i va acabar per imposar-se en el món anglosaxó, i constituí un concepte cabdal de l'univers mental victorià.²⁶

En qualsevol cas, s'ha de dir que Kingsley sí que era un defensor acèrrim dels ideals implícits d'aquest moviment que, al cap i a la fi, no volia altra cosa que contribuir a la cristianització d'una societat que es trobava assetjada per la pèrdua dels valors religiosos. Ben mirat, el que perseguia Charles Kingsley no era altra cosa que proposar espais d'oci per a la classe obrera a manera d'alternativa als *pubs* per aturar la proliferació de l'hàbit de la beguda. Un cop establert això, no és debades dir que Kingsley —fidel als principis moralitzadors de la societat victoriana— va defensar un ideari que es pot resumir en aquest principi: «La importància de la força, l'energia i l'educació física per complaure Déu. L'activitat física d'un mateix ha de servir de complement a la seva espiritualitat.»²⁷

Per tant, queda clar que els orígens de l'expressió «Muscular Christianity» es troben a la segona meitat del segle XIX a l'Anglaterra victoriana.²⁸ Entre els trets definitoris d'aquest moviment s'assenyalen els següents: noblesa (*manliness*), moralitat, joc net (*fair play*), salut i patriotisme, aspectes que constitueixen el nucli

tut dels valors de la tradició clàssica. Kingsley justifica la importància de la cultura grega —al cap i a la fi el Nou Testament fou escrit en grec— per la seva capacitat d'aprendre, tot i que eren pagans. Els herois grecs han de ser llegits —tal com ho fa Kingsley— des de la perspectiva cristiana: «Así es siempre, hijos míos, y así será hasta el fin de los tiempos. Tanto en el caso de estos griegos de la antigüedad como en el nuestro, toda fuerza y toda virtud proceden de Dios. Pero, si los hombres se vuelven orgullosos y obstinados, y emplean mal los dones de Dios, éste permite que sigan sus propios caminos y caigan lastimosamente, a fin de que la gloria sea sólo para Él» (Ch. KINGSLEY, *Cuentos de hadas griegos: Los héroes*. Barcelona, 1987, p. 182, edició a cura de J. J. de Olañeta).

26. Existeix una àmplia bibliografia sobre aquest punt, d'entre la qual citem les referències següents: B. COLLOMS, *Charles Kingsley: The Lion of Eversley*, Londres, Duckworth Co., 1975; D. E. HALL (ed.), *Muscular Christianity: Embodying the Victorian Age*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994; N. VANCE, *The Sinews of the Spirit: The Ideal of Christian Manliness in Victorian Literature and Religious Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

27. Vegeu <<http://www.2.bc.edu/~rappleb/kingsley>> (consulta: 15 maig 2004).

28. L'expressió «Christianity» forma part de l'univers mental de l'època victoriana, tal com recullen els llibres d'història: «Es con razón, pues, que los más lúcidos se inquietan por la descristianización práctica de las masas, principalmente en la Iglesia establecida, pero se sostiene que la sociedad se identifica con el término *Christianity*, y de hecho la religión ocupa un lugar privilegiado en la vida privada y pública» (F. BÉDARIDA, *La era victoriana*, Barcelona, Oikos-Tau, 1988, p. 33).

central del cristianisme evangèlic que es va desenvolupar extraordinàriament al segle XIX a Anglaterra i, sobretot, als Estats Units, que mercès a l'emigració es va convertir en terra de missió evangèlica. Fet i fet, la denominació «Muscular Christianity» pot ser definida com «el compromís cristià amb la salut i l'homenia».²⁹ En realitat, Puttney defensa que els orígens d'aquest moviment es poden trobar al Nou Testament. Per altra banda, hi ha autors com Mathisen que consideren que aquest ideal prové de la fórmula clàssica sintetitzada en l'aforisme de Juvenal «mens sana in corpore sano».³⁰

En realitat, ambdós antecedents —el component evangèlic i el referent clàssic— són del tot conciliables perquè, al capdavant, el cristià es perfila a manera d'un veritable atleta de Crist. Tant és així que Tony Ladd i James A. Mathissen donen la següent definició: «In this context, the calls by muscular Christians to manliness, character development, and healthful living occurred within the framework of an evangelical Protestant ethos called for personal salvation as well as development.»³¹

Mentrestant, la popularitat de Kingsley augmentava fins al punt que fou nomenat capellà de la reina Victòria i tutor del príncep de Gales. L'any 1861 va ocupar una plaça de professor d'història moderna a Cambridge. Dos anys després, Kingsley va escriure la que es considera la seva obra mestra, *The Water-Babies*,³² en la qual es recullen alguns dels temes més comuns de la seva obra: les condicions de treball dels pobres, l'educació, la higiene i la teoria de l'evolució. Més endavant —l'any 1866— publicà *Hereward the Wake*, «*Last of English*», novel·la històrica on Kingsley remarca, una vegada més, la superioritat protestant anglosaxona sobre el catolicisme romà. Aquesta novel·la va provocar l'enfrontament amb membres de l'església catòlica d'Anglaterra, sobretot amb el cardenal Newman, i suscità una polèmica que es recull en diferents articles publicats per ambdós autors. El 1869, després de renunciar a la docència a Cambridge, va ser designat canonge de Ches-

29. C. PUTNEY, «Muscular Christianity», a *The encyclopedia of informal education* (en línia), <http://www.infed.org/christian_education/muscular_christianity.htm> (consulta: 15 maig 2004).

30. J. MATHISEN, «Religion and Sport in Christian Colleges» (en línia), <<http://www.goodnewssports.com/support/article/art008.html>> (consulta: 15 maig 2004).

31. T. LADD i J. A. MATHISEN, *Muscular Christianity: Evangelical Protestants and the Development of American Sport*, Grand Rapids (Michigan), BridgePoint Books, 1999, p. 21.

32. Aquesta obra gaudeix d'un gran èxit fins al punt que s'ha editat recentment en castellà: *Los niños del agua*, Barcelona, Obelisco, 2002. El llibre fou dedicat al seu fill Grenville Arthur i narra la història d'un escura-xemenies anomenat Tom, que després d'un seguit de peripècies (manca d'educació, falta d'higiene, maltractaments, etc.) pot escapar-se de la crueltat del seu patró per descobrir un lloc de pau i tranquil·litat sota l'aigua. Aquesta clàssica novel·la infantil —un veritable conte de fades— insisteix en els temes preferits de Charles Kingsley: l'explotació laboral dels pobres, la manca d'higiene, la contaminació dels rius i la teoria de l'evolució, bo i contraposant la bondat del món aquàtic (on viuen els nens de l'aigua) amb la crueltat del món terrestre (on habiten els nens de la Terra).

ter. Fou llavors quan Kingsley va emprendre diferents viatges que el van dur primer a les Antilles i, més endavant, als Estats Units, justament quan el moviment Christian Socialism havia entrat en un cert declivi.³³ D'aquest últim viatge va regressar en un precari estat de salut que li va causar la mort l'any 1875.

A la vista del que diem, no hi ha dubte que Charles Kingsley és un dels escriptors anglesos més prolífics de l'època victoriana, que trobà en l'Exposició Universal de Londres de 1851 —amb el gran Palau de Cristall, símbol de l'apoteosi victoriana—³⁴ un magnífic aparador de les seves excel·lències: desenvolupament econòmic, industrialització, extensió del ferrocarril, domini marítim, predomini britànic en el món (*pax britannica*), extensió de les colònies i una moral puritana preocupada per una religiositat exterior que sovint constituïa una porta oberta a la hipocresia.³⁵

Comptat i debatut, l'època victoriana, amb la seva moral convencional i puritana, correspon al regnat de la reina Victòria I (1837-1901), per bé que sovint s'hi inclou també el període següent, fins a la Primera Guerra Mundial (1914-1918). Al marge de la seva cronologia —sovint es distingeix durant l'era victoriana tres etapes o períodes ben característics—,³⁶ s'ha de dir que en línies generals propicià l'aparició de moviments crítics amb la societat industrial, posicions que tenen en la literatura de Dickens un inequívoc punt de referència. Ara bé, contràriament al

33. Després d'uns inicis prometedors en la dècada dels cinquanta del segle XIX, el moviment Christian Socialism va entrar en una fase de crisi, tot i que partir de 1880 es va produir una revifalla que va aplegar distints col·lectius (quàquers, catòlics, la Unió Social Cristiana, etc.).

34. L'Exposició Universal de Londres es va inaugurar l'1 de maig de 1851 i va restar oberta fins al dia 11 d'octubre d'aquell mateix any. De fet, l'Exposició fou un triomf personal del príncep Albert (1819-1861), espòs de la reina Victòria, que era un apassionat dels invents i estava convençut que el certamen contribuiria que la humanitat marxés cap a la seva unitat en una mena de festival que volia agermanar totes les nacions. La reina Victòria va deixar constància de la inauguració de l'Exposició en el seu diari personal corresponent al dia 1 de maig de 1851, on reflecteix el desig del seu marit de «uniting the industry and art of all nations of the earth».

35. A tall d'il·lustració reproduïm la descripció de la moral victoriana següent: «No se trataba sólo de un exceso de celo religioso, sino de un culto casi laico a normas y principios que rechazaban cualquier muestra de descontrol o de simple placer, en aras del beneficio material y espiritual. Los niños y niñas se forjaban en una disciplina escolar absurdamente cruel, los jóvenes eran permanentemente vigilados y juzgados por los mayores, que a su vez debían practicar (o fingir) un acatamiento total a las normas al uso, desde en la vida familiar hasta en la forma de vestir. Nada podía desmadrarse, porque todo estaba establecido» (P. TOURNIER, *Londres. Las claves de su historia*, Barcelona, Ma Non Troppo, 2001, p. 133-134).

36. Comunament, en l'era victoriana es distingeixen tres fases: 1) el primer període (*early-Victorian*) comprèn de 1837 a 1850 i assisteix a la consolidació de la societat industrial, bo i separant-se de la tradició anterior, de caire aristocràtic; 2) el segon període (*mid-Victorian*) abraça de l'any 1850 al 1875 i correspon a la consolidació de la societat burgesa; 3) finalment, el darrer període (*late-Victorian*) s'inicia a final de la dècada dels anys setanta del segle XIX, es desenvolupa enmig d'una crisi generalitzada que fineix amb la guerra dels bòers (1899-1902), en un moment històric en què Alemanya i els Estats Units assetjaven l'hegemonia britànica.

que sovint es pensa, l'època victoriana fou una etapa de canvis i crisi de valors que, sota la influència dels moderns corrents del pensament, va ser procliu a les manifestacions d'agnosticisme i d'ateisme religiós. Justament fou Thomas Henry Huxley (1825-1895) —naturalista defensor de l'evolucionisme— qui va encunyar el terme *agnosticisme* per descriure un estat d'ànim que considera que no és possible pronunciar-se sobre si Déu existeix o no.³⁷

Si John Ruskin defensava un retorn als valors medievals i William Morris una utopia estètica que volia recuperar el prestigi del treball artesanal, els diferents moviments cristians van generar distintes alternatives, entre les quals hem de situar el moviment Muscular Christianity, que, al capdavant, no pretenia res més que contribuir a la *recristianització* d'una societat formalment puritana però que experimentava tots els mals que es derivaven d'una descontrolada modernització industrial i social. Ben mirat, la societat victoriana constituïa —per dir-ho a la manera de Chesterton— una societat paradoxal, atès que el progrés científic, tècnic i econòmic no es corresponia amb la situació social de les classes treballadores. D'aquí que molts dirigents no acceptessin de bon grat el predomini d'una filosofia i una política de signe materialista i utilitarista, que negava la dimensió espiritual de la persona. En darrer terme, aquesta situació va afavorir que Anglaterra es convertís durant aquells anys en terra d'evangelització fins al punt d'aparèixer moviments religiosos —des del Muscular Christianity fins al Christian Socialism— desitjosos d'aconseguir la regeneració de la societat.

Així, doncs, el principal objectiu del moviment Muscular Christianity era que les persones s'evangelitzessin a través de l'activitat física i l'esport, bo i contribuint —per exemple— a la difusió del futbol a l'Anglaterra del segle XIX.³⁸ Si a això

37. Aquí pot resultar interessant reproduir la descripció que Chesterton fa de l'època victoriana: «Había muchas cosas en la mentalidad victoriana que no me gustan y otras que respeto, pero no había nada en las ideas victorianas que se correspondiera con lo que hoy en día se llama victoriano. Soy lo bastante mayor para recordar la época victoriana y fue casi lo opuesto de lo que hoy se connota con esa palabra. La época tuvo todos los vicios que hoy se llaman virtudes: duda religiosa, desasosiego intelectual, hambrienta credulidad ante todo lo nuevo y una total ausencia de equilibrio. También tenía todas las virtudes que hoy se llaman vicios: un gran sentido de lo romántico, un apasionado deseo de que el amor entre hombre y mujer volviera a ser lo que fue en el Edén y un poderoso sentimiento de la absoluta necesidad de encontrar un significado a la existencia humana. Por lo que todo el mundo me dice ahora sobre la mentalidad victoriana me parece totalmente falso, como una niebla que simplemente ocultara una vista» (G. K. CHESTERTON, *Autobiografía*, Barcelona, Acantilado, 2003, p. 161-162).

38. El moviment Muscular Christianity va procurar estendre les pràctiques esportives de les grans *public schools* entre les classes socials més populars, fins al punt que ambdues iniciatives van contribuir decididament a l'èxit del futbol a la darrerria del segle XIX. En relació amb aquest punt, vegeu Colm KERRIGAN, «Thoroughly good football: teachers and the origins of elementary school football», *History of Education*, vol. 29, núm. 6 (2000), p. 517-541.

s'uneix una bona higiene també s'aconseguiria que els joves gaudissin d'un bon estat físic, aspecte de gran rellevància en la vida dels cristians. Tant és així que alguns membres de l'església anglicana consideraven que hom no podia ser un bon cristià si no era un *muscular christian*, militant d'un moviment que durant el segle XIX es va estendre en el món anglosaxó per bé que fou desconegut a l'Europa continental, sobretot la que es trobava sota la influència catòlica. En qualsevol cas, aquest moviment va tenir un paper molt destacat en l'església anglicana des de la seva aparició a mitjan segle XIX fins a la fi de la Primera Guerra Mundial (1914-1918). Durant aquests anys els ideals d'aquest moviment van gaudir d'una àmplia difusió en diferents institucions de caire religiós, sense oblidar les *public schools* britàniques o l'YMCA (Young Men Christian Association), que, si bé es va fundar a Ginebra, ràpidament es va estendre a Anglaterra i els Estats Units.

4. Thomas Hughes i el mite de Tom Brown's

Thomas Hughes (1822-1896) fou un autor victorià contemporani de Charles Kingsley. Tal com hem vist abans, va col·laborar en la fundació amb Kingsley i Maurice del moviment Christian Socialism. Compartia amb Kingsley preocupacions similars com ara la salut i la higiene de les classes desfavorides, també participava de les seves idees polítiques ja que ambdós estaven influïts per l'obra de F. D. Maurice, però la causa que fa que els seus noms sovint apareguin junts és que se'ls considera els pioners i ideòlegs del moviment Muscular Christianity, que va exercir un paper cabdal en el desenvolupament de l'esport contemporani.

Hughes va néixer a Uffington, fill d'una família acomodada. El seu pare, que era escriptor, va tenir una gran influència en la seva vida, com es pot deduir del fet que aparegui descrit en alguna de les seves obres. Va assistir a escoles locals fins que el seu pare el va enviar juntament amb el seu germà gran a la *public school* de Rugby. Aquesta decisió va estar motivada per «l'admiració que sentia el pare de Hughes cap al doctor Arnold, de quan el va conèixer a Oxford, i la fe que tenia en les seves qualitats i caràcter per ser director de l'escola». ³⁹ Hughes va romandre a Rugby durant vuit anys, que són descrits en la seva obra més coneguda, *Tom Brown's Schooldays*, que, entre la ficció i la realitat, afaïçona el prototipus de *muscular christian*. Després va acabar els seus estudis a Oxford, on es llicencià en dret. ⁴⁰

39. TOM BROWN'S SCHOOL MUSEUM (en línia), <<http://www.geocities.com/Paris/Rue/1896/index.html>> (consulta: 15 maig 2004).

40. Existeix una àmplia bibliografia sobre Thomas Hughes i el mite de Tom Brown, d'entre la qual citem les referències següents: J. R. S. HONEY, *Tom Brown's Universe: The development of the english Public School in the Nineteenth Century*, Nova York: Quadrangle i New York Times Book, 1977; J. A. MANGAN, *Athleticism in*

L'any 1857 Hughes va publicar —com hem dit abans— la que va ser la seva novel·la més exitosa i que li va comportar un gran reconeixement social: *Tom Brown's Schooldays*. En aquesta obra Thomas Hughes narra els anys de vida de Tom —considerat l'*alter ego* de l'autor— a l'escola de Rugby, dirigida en aquella època per Thomas Arnold. En aquesta escola, segons Hughes, l'esport constituïa un aspecte fonamental del currículum; però molts autors coincideixen a assenyalar que «Arnold no era tan entusiasta de l'esport com el presentava Hughes».41 Sigui pel que sigui, el cert és que a partir de l'aparició d'aquest relat, les *public schools* van començar a considerar l'esport com un mitjà per inculcar als joves valors cristians i patriòtics, a més de fomentar l'hàbit de la higiene. Ben mirat, la pràctica de l'esport entre els joves resultava molt útil per a la formació del seu caràcter, desenvolupar els lligams entre els companys i exercitar la fe cristiana. No endebades, a la pregunta sobre què podia aprendre Tom Brown a Rugby segueix una contundent resposta: ser un anglès valent, treballador, veraç, en fi, un autèntic cavaller i un veritable cristià.⁴²

Suposadament aquesta novel·la era autobiogràfica, malgrat que Hughes no ho va reconèixer mai, tot i que narra els vuit anys que va romandre a l'escola de Rugby. En aquesta descripció hi apareix la figura del doctor, personatge basat en el doctor Thomas Arnold, pel qual Hughes sentia una gran admiració: «Quin poder ha tingut Rugby en la meua vida. Des dels deu fins als divuit són els anys més importants en la vida d'un nen, i jo vaig passar tots aquells anys sota l'encanteri d'aquell lloc i d'Arnold, i mai no he deixat de donar gràcies a Déu.»⁴³ Ara bé, molts autors consideren que l'admiració que Hughes sentia per Arnold el va portar a exagerar alguns aspectes de la tasca exercida pel director de Rugby, com per exemple tot el que fa referència a la importància de l'esport. Ultra aquestes consideracions, s'ha de dir que aquest llibre és considerat per molts com l'obra més important del moviment Muscular Christianity, ja que és un exemple fidel del tipus de literatura d'aquest corrent de pensament, més encara si tenim en compte que Tom Brown representa l'heroi que es forma espiritualment a través de l'esport. El mateix Hughes reconeix que la idea amb la qual va escriure el llibre era la de predicar i, per tant, divulgar els ideals del cristianisme muscular. Més endavant Hughes publicaria la segona part d'aquesta novel·la, *Tom Brown in Oxford*, obra que no va gaudir de tant reconeixement com la primera.

the Victorian and Edwardian Public School: the emergence and consolidation of an educational ideology, Cambridge, Cambridge University Press, 1981; G. J. WORTH, *Thomas Hughes*, Boston, Twayne, 1984.

41. C. ARMSTRONG, «Christian History Corner: Muscular Christianity's Prodigal Son, College Sport» (en línia), <<http://www.christianitytoday.com/ct/2003/132/52.o.html>> (consulta: 15 maig 2004).

42. T. HUGHES, *Tomás Brown en la escuela*, vol. 1, Madrid, Calpe, 1923, p. 91.

43. TOM BROWN'S SCHOOL MUSEUM (en línia), <<http://www.geocities.com/Paris/Rue/1896/index.html>> (consulta: 15 maig 2004).

Durant els anys seixanta Hughes va participar activament en política realitzant tasques a favor dels sindicats o de cooperatives, i intentà així posicionar-se i afavorir la classe obrera. Segons sembla, algunes disputes amb els sindicats i els moviments cooperativistes, i el fracàs per assolir els seus primers ideals van provocar que emigrés als Estats Units. Allà, el 1879, va comprar unes terres a l'estat de Tennessee per fundar seguidament la colònia de Rugby, que estava dirigida a emigrants anglesos que volguessin millorar les condicions de vida que tenien en el seu país d'origen. Thomas Hughes, tot i només viure un mes a l'any a la colònia, creia fermament en aquest projecte, en el qual va invertir molts diners. Tal fou el seu entusiasme que fins i tot la seva mare i el seu germà hi van anar a viure, encara que els bons auguris inicials van desaparèixer deu anys més tard. La causa d'aquest fracàs es pot trobar en la manca d'experiència i les ganes de participar dels colons en les tasques que haurien de desenvolupar en comú. Finalment, el març de 1896 Hughes moria a Anglaterra.

D'alguna manera, el mite de Tom Brown s'ha perllongat al llarg de la història posterior, ja que, a més d'influir notablement sobre Pierre de Coubertin, ha tingut als Estats Units dos epígons importants. En primer lloc, ens referim a James Naismith —creador del bàsquet—, presentat sovint com el Tom Brown americà per excel·lència. Ara bé, després de la Segona Guerra Mundial reapareix el mite personificat, ara en la figura de Gilbert L. Dodds (1918-1977), un veritable campió atlètic que, a més d'aconseguir excel·lents marques en la prova de la milla, sempre va donar testimoni de la seva fe cristiana.⁴⁴ Més enllà de la simple anècdota, ambdós personatges —Naismith i Dodds, un pedagog que inventa el bàsquet i un atleta que corre a l'estadi— responen al perfil d'uns homes que, en assumir l'ideari representat per Tom Brown i, per tant, de la Muscular Christianity, es van posar al servei de l'evangelització de la joventut americana del segle xx.

5. L'YMCA: l'educació física com regeneració de la joventut

L'YMCA va ser fundada a Londres el 6 de juny de 1844 per George Williams del King's College (Cambridge).⁴⁵ Els seus objectius inicials eren els d'evangelitzar

44. S'ha fet famosa l'anècdota que va protagonitzar Gilbert L. Dodds, que en un autògraf va posar la indicació «Phi. 4:13»; alguns van pensar que es tractava d'un número de telèfon o d'un missatge codificat. En realitat, feia referència a la carta de sant Pau als filipencs: «Tot ho puc en aquell qui em dona forces».

45. La versió femenina de l'YMCA es va crear a Anglaterra l'any 1855 sota les sigles de YWCA (Young Women's Christian Association).

les classes desfavorides i treballar per millorar les seves condicions de vida des d'una perspectiva evangèlica, fraternal i ecumènica, per bé que el punt de mira d'aquesta associació sempre ha estat contribuir al desenvolupament moral del caràcter dels joves mitjançant la formació religiosa (lectura bíblica, pregària, etc.) i l'educació física. Ben aviat, l'YMCA —una de les primeres federacions de joves cristians fundada des d'una perspectiva mundial— va travessar l'Atlàntic i s'instal·là a Amèrica. Aquesta associació —que a manera d'emblema va adoptar un triangle vermell amb les inscripcions de cos, ment i esperit, a proposta de Luther Gulick— va tenir molta acceptació entre les classes treballadores i ràpidament va obrir diverses seus. Així l'any 1851 se n'obrien les primeres seus a Mont-real (Canadà) i després a Boston (USA). Poc després de la seva creació va tenir lloc l'any 1855 la primera reunió internacional a París, que va servir per asentar les bases —*Paris basis*— que havien de regular el funcionament internacional d'aquest moviment.⁴⁶

L'YMCA va servir d'enllaç entre la filosofia que desprenia el moviment Muscular Christianity i l'educació dels joves, sobretot a partir de l'acabament de la Guerra Civil als Estats Units. Els líders britànic i nord-americà d'aquesta institució —George Williams i Luther Gullick, respectivament— eren fermes defensors del missatge bíblic de caritat i amor fratern amb la finalitat d'aconseguir un món més just que ha de viure en pau.⁴⁷ Als Estats Units, l'YMCA estava inicialment relacionada amb els joves de classe treballadora, però després de la Guerra Civil (1861-1865), gràcies al seu caràcter missioner, va arribar a les universitats, on l'esport començava a tenir certa importància i, per extensió, va influir sobre les classes mitjanes. L'any 1885 l'YMCA aglutinava un total de cent vuitanta-un col·legis. Per consegüent, l'YMCA va atreure molts joves al missatge cristià en una acció social que encara avui perdura.⁴⁸

Fet i fet, el moviment Muscular Christianity es va poder consolidar als EUA gràcies a la tasca de personalitats com D. L. Moody —president de la filial de

46. Aquestes bases van establir el següent: «The Young Men's Christian Associations seek to unite those young men, who, regarding the Lord Jesus Christ as their God and Saviour according to the Holy Scriptures, desire to be His disciples in their doctrine and in their life, and to associate their efforts for the extension of His Kingdom amongst young men» («L'YMCA té per objecte reunir en una associació als joves que, bo i considerant Crist com el Salvador i Déu, segons les Sagrades Escripures, volen ser els seus deixebles en la fe i en la vida, i treballar junts per estendre el seu Regne entre els joves»).

47. S'ha de recordar que Henri Dunant (1828-1910), secretari de l'YMCA de Ginebra, va promoure la creació de la Creu Roja Internacional i la Convenció de Ginebra, bo i compartint el Premi Nobel de la Pau l'any 1901.

48. Val a dir que el conjunt Village People de música moderna va popularitzar una cançó amb aquest títol que vol animar la joventut mancada d'ideals a incorporar-se al projecte de l'YMCA.

l'YMCA a Chicago—, gran defensor d'aquest ideari, de manera que Chris Anderson el considera «un dels cristians musculars més destacats dels Estats Units».⁴⁹ En realitat, Moody era molt popular entre els joves d'aquesta institució, la qual cosa va afavorir la difusió dels ideals de la Muscular Christianity; s'encarregava també d'organitzar reunions on s'instruïa els líders de l'YMCA per tal que utilitzessin les activitats atlètiques per apropar els joves a Déu. En realitat, fou després de la Guerra Civil, l'any 1866, quan l'YMCA va començar a interessar-se per la cultura física, construint i muntant gimnasos a diferents ciutats nord-americanes.

Fruit d'aquestes reunions es va crear l'YMCA Training School a Springfield (Massachusetts), on es pretenia seguir divulgant l'esperit de les trobades que organitzava Moody. Aquí es formaven els futurs membres de l'YMCA i se'ls entrenava per combinar els esports i l'evangeli, o el que és el mateix, l'educació amb els ideals cristians. Va ser en aquesta escola on James Naismith (1861-1939), que ha estat definit com «an American Tom Brown», va ingressar l'any 1889, i on inventaria un parell d'anys després el bàsquet, un esport que s'havia de jugar entre les temporades del futbol americà i el beisbol en recintes tancats. El bàsquet volia depurar la violència d'altres pràctiques esportives i fomentar una actitud puritana, impeding el contacte personal, i manifestà aquesta voluntat a través del reconeixement i control de les faltes personals.⁵⁰

Ben mirat, Naismith en diferents moments va demostrar que creia en els ideals de la Muscular Christianity, ja que a la pregunta de l'examen d'entrada a l'YMCA «Quina és la feina d'un director esportiu de l'YMCA?» va respondre: «Guanyar els homes per Déu a través del gimnàs».⁵¹ També es recull aquest esperit en la seva intervenció en el *National Collegiate Athletic Association* de 1914, on —després de proclamar la validesa dels valors que representava Tom Brown, això és, servei (*duty*), honor i valentia (*manliness*)— va afirmar que el bàsquet, com els altres esports, «hauria de ser un factor per moldejar el caràcter dels joves, a més de ser un esport recreatiu i competitiu».⁵²

49. C. ARMSTRONG, «Christian History Corner: Muscular Christianity's Prodigal Son, College Sport» (en línia), <<http://www.christianitytoday.com/ct/2003/132/52.o.html>> (consulta: 15 maig 2004).

50. A Catalunya el bàsquet fou introduït per la via col·legial, tal com han confirmat les investigacions més recents (L. PUYALTO i V. NAVARRO, *El Bàsquet a Catalunya: Des dels orígens fins a l'any 1938*, Barcelona, Fundació del Bàsquet Català, 2000). Per la nostra part, anotem que el llibre *Els jocs de pilota: Notícia i regles* de Josep Elias i Juncosa, publicat l'any 1911 pel Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona, incloua quatre esports: futbol, tennis, pilota basca i bàsquet.

51. J. MATHISEN, «Religion and Sport in Christian Colleges» (en línia), <<http://www.goodnewssports.com/support/article/art008.html>> (consulta: 15 maig 2004).

52. C. ARMSTRONG, «Christian History Corner: Muscular Christianity's Prodigal Son, College Sport» (en línia), <<http://www.christianitytoday.com/ct/2003/132/52.o.html>> (consulta: 15 maig 2004).

Els anys anteriors a la Primera Guerra Mundial (1914-1918) van resultar ser els de més gran influència del moviment Muscular Christianity sobre l'YMCA. Segons Mathisen, «durant la segona meitat del segle XIX, els educadors no només acceptaven la idea que fer esport era positiu, sinó que també participar-hi comportava un creixement moral i de desenvolupament del caràcter, mentre que altres afegien, sobretot els afiliats a l'YMCA, que l'esport era essencial en la preparació per a les vides dedicades al ministeri i al servei».⁵³ Sigui pel que sigui, després de la Gran Guerra, l'YMCA es va desvincular del moviment de la Muscular Christianity, que avui gaudeix—després d'una certa davallada durant l'època d'entreguerres—d'una veritable revifalla.⁵⁴

Justament als Estats Units, el moviment Muscular Christianity —després de topar en un primer moment amb les reticències de la mateixa església protestant— va experimentar una gran expansió en finalitzar la Guerra Civil (1861-1865). Fou llavors quan el moviment va viure els anys de més popularitat gràcies a un ambient social procliu a l'evangelització d'un país que sortia d'una tragèdia nacional i que, alhora, restava obert a la recepció d'allaus d'immigrants. A més, l'esport es convertia en una excel·lent eina per al treball evangèlic en zones urbanes abocades a la industrialització i modernització. Mathisen, citant A. Miracle i R. Rees, ens descriu com els valors d'aquest moviment es van consolidar als Estats Units: «Amb l'excusa de formar el caràcter, l'esport, sobretot d'equip, va començar a ser obligatori [...]. L'esport d'equip desenvolupava les mateixes funcions als dos costats de l'Atlàntic, específicament, el control institucional, desenvolupar l'homenia, formar líders escolars i preparar atletes per a universitats d'elit [...]. A través de la participació en esports organitzats, els joves aprendrien a ser homes desenvolupant l'ideal masculí d'autocontrol i de *fair play*»⁵⁵

Les escoles —inicialment les privades durant els anys 1860 i 1870, tot i que més endavant s'hi van afegir les públiques— van fer un lloc a l'esport i a les activitats físiques en el seu currículum. Ara bé, després de la Primera Guerra Mundial, els moviments pacifistes van titllar el moviment Muscular Christianity de militarista. El seu pes en la societat americana es va anar diluint, de manera que va quedar reduït a algunes organitzacions protestants conservadores, encara

53. J. MATHISEN, «Religion and Sport in Christian Colleges» (en línia), <<http://www.goodnewssports.com/support/article/art008.html>> (consulta: 15 maig 2004).

54. T. LADD i J. A. MATHISEN, *Muscular Christianity: Evangelical Protestants and the Development of American Sport*, Grand Rapids (Michigan), BridgePoint Books, 1999.

55. J. MATHISEN, «Religion and Sport in Christian Colleges» (en línia), <<http://www.goodnewssports.com/support/article/art008.html>> (consulta: 15 maig 2004).

que de retop va entrar en el currículum d'alguna universitat catòlica, per exemple, Notre Dame.⁵⁶

Tanmateix, la crisi del moviment Muscular Christianity cal cercar-la en diverses causes socials: la professionalització de l'esport; la secularització dels centres docents; la irrupció dels primers corrents fonamentalistes a l'interior del protestantisme, per exemple la World's Christian Fundamentals Association, creada l'any 1919, que identificava l'esport amb el paganisme; la gran depressió que la Primera Guerra Mundial provocà i que culminà amb la fallida borsària de 1929; la irrupció de la ràdio, que aviat s'utilitzà com a eina d'evangelització, etc. Es tracta, doncs, d'un conjunt de circumstàncies que van minar el seu pes específic en la societat nord-americana, per bé que —després de la Segona Guerra Mundial— aquest moviment ha experimentat una autèntica revifalla, fins al punt que actualment gaudeix d'una molt bona salut gràcies a les accions de diverses organitzacions com ara els Sports Ambassadors, els Fellowship of Christian Athletes i els Athletes in Action.

Aquestes organitzacions van contribuir a renovar i estendre el missatge del moviment Muscular Christianity als Estats Units a partir de la dècada dels cinquanta. Alguns esportistes d'elit formaven part d'aquestes organitzacions, i utilitzaven la seva popularitat per participar en tasques d'evangelització, com ara conferències o sermons, però també en activitats esportives de caràcter amistós, que servien per donar a conèixer l'organització i els seus objectius. El creixent nombre d'esportistes vinculats a aquest moviment va fer que molts equips professionals —de diferents esports— incorporessin un pastor per tal de donar suport religiós als esportistes que així ho desitgessin, a banda de consolidar aquest moviment en l'esport professional.

A partir del 1960, però sobretot en les dècades dels setanta i vuitanta, van aparèixer petites organitzacions —en comparació amb els Sports Ambassadors, els Fellowship of Christian Athletes i els Athletes in Action— arreu dels Estats Units, com ara els Pro Athletes Outreach o Promise Keepers. És a partir d'aquesta època —especialment durant els anys vuitanta— que l'esperit original de la Muscular Christianity es transforma, perdent els seus referents històrics. L'esport —un fenomen cada vegada més popular i que atreu més públic— es converteix en un mitjà a través del qual es pretenen llançar diferents missatges i transmetre valors de caràcter religiós, bo i aprofitant sovint la popularitat d'alguns esportistes. Actualment, el principal corrent de pensament del moviment considera tan important la retòrica de l'esport utilitzada en l'evangelització, com la mateixa essència de l'evangelització.

6. Coubertin i la religió olímpica

És ben sabut que el baró Pierre de Coubertin (1863-1937), fundador dels Jocs Olímpics moderns, va ser educat a França en una escola jesuïta. Aviat, però, va mostrar interès per la cultura anglesa d'aquella època. Així, després de llegir quan tenia tretze anys *Tom Brown's Schooldays*, va conèixer el moviment Muscular Christianity. Per això la imatge que tenia Coubertin de la pedagogia d'Arnold, en relació amb les qüestions esportives, depèn més de la descripció que en fa Hughes a la seva obra que no pas d'una realitat viscuda personalment. En aquesta direcció, Michael Biddis ens parla de l'admiració que sentia Coubertin pels «Tres Thomas», és a dir: Thomas Hughes, Tom Brown i Thomas Arnold.⁵⁷ Ara bé, hi ha una notable diferència entre el moviment olímpic i el moviment Muscular Christianity, ja que si l'olimpisme es fonamenta en unes arrels clàssiques —i en conseqüència, paganes— els seguidors del cristianisme muscular insisteixen encara avui en la importància del missatge evangèlic. No endebades, Eugeni d'Ors, en una glossa publicada a *La Veu de Catalunya* el 17 d'octubre de 1913, afirmava sense embuts que «una olimpíada és una festa de tradició pagana».⁵⁸

Talment fa la impressió que Coubertin considerava que els Jocs Olímpics podien esdevenir quelcom semblant a una religió, però entesa més a la manera del classicisme hel·lènic que no pas del cristianisme: «La primera característica essencial dels Jocs Olímpics, els antics i els moderns, és ser una religió.»⁵⁹ Ara bé, Coubertin insistia en la idea que l'esport havia de ser útil —segons la filosofia clàssica— per formar persones en l'aspecte físic i moral. Aquest plantejament va ser assumit per Jules Simon —polític francès amic de Coubertin— en assenyalar el següent: «Creem un batxiller, un llicenciat, un doctor, però, i l'home? Ningú no s'ho pregunta. Al contrari, durant quinze anys es destrossa la seva virilitat. Donem a la societat un noi ridícul que no té músculs, que no sap saltar una tanca, obrir-se camí, disparar o anar a cavall, que té por de tot.»⁶⁰

56. C. PUTNEY, «Muscular Christianity», *The encyclopedia of informal education* (en línia), <http://www.infed.org/christian_education/muscular_christianity.htm> (consulta: 15 maig 2004).

57. M. BIDDISS, «Faster, Higher, Stronger: The Birth of the Modern Olympics» (en línia), <<http://www.physicaleducation.co.uk>> (consulta: 15 maig 2004).

58. E. d'ORS, *Glossari*, Barcelona, Edicions 62, 1982, p. 210.

59. Vegeu <<http://www.christianitytoday.com/history/newsletter/2000/sep29.html#week>> (consulta: 15 maig 2004).

60. M. BIDDISS, «Faster, Higher, Stronger: The Birth of the Modern Olympics» (en línia), <<http://www.physicaleducation.co.uk>> (consulta: 15 maig 2004).

De fet, la cultura francesa —després de la crisi desencadenada per la guerra francoprussiana de 1870— va fixar la seva atenció en el sistema educatiu anglès, que apareixia als seus ulls com un exemple a seguir i imitar. Enfront de la feblesa d'una França que havia estat derrotada militarment per les tropes alemanyes i mutilada geogràficament amb la pèrdua de l'Alsàcia i la Lorena, calia trobar referents per tal de procedir a la regeneració —rebronjear la joventut de França— en una estratègia que sorgia en paral·lel a la proclamació de la III República (1871), que substituïa el decadent Segon Imperi de Napoleó III. A l'hora de fer consideracions sobre aquest punt, s'ha de dir que Coubertin va seguir la tradició dels viatgers francesos que al llarg del segle XIX —aquí ocupen un lloc privilegiat les *Notes sur l'Angleterre* d'Hippolyte Taine (1871), en les quals a més de descriure el món esportiu dels grans establiments pedagògics com Harrow, Eton i Rugby, s'afirma que, en tot allò que té a veure amb l'educació del caràcter, l'educació anglesa és millor que la francesa— es van traslladar a Anglaterra per tal de conèixer de prop el sistema educatiu britànic.⁶¹ En aquest sentit, podem dir que Coubertin, que per nissaga familiar havia de defensar una monarquia conservadora, es va posar al servei de la III República Francesa per tal de contribuir a la seva regeneració a través de l'esport, un ideari que posteriorment s'universalitzà per abraçar tota la humanitat.

Així, doncs, cal remarcar que la vocació pedagògica de Coubertin posseeix un tremp comparativista en el sentit que el que s'ha d'imitar és allò que es desenvolupa en els *colleges* anglesos. En la seva obra *L'éducation en Angleterre* (1888) es refereix a l'arquetipus del *christian gentleman* de Thomas Arnold i al moviment Muscular Christianity. El paisatge, els espais a l'aire lliure, l'atmosfera, la llibertat de moviment, la pràctica d'exercicis físics, la disciplina, el gust pels jocs i els esports, la voluntat d'autogovern, són —entre d'altres— alguns dels aspectes que impressionaren els viatgers francesos, preocupats per formar el caràcter d'una joventut en una espècie d'emmirallament que feia ressorgir el mite de l'antiga educació grega. D'altra banda, en terres angleses Coubertin va rebre la influència de John Ruskin, que, a banda de la idea de l'eurítmia, havia promogut l'ideari de l'extensió universitària (*university extension*), que va assumir per tal de difondre la cultura a través d'unes universitats populars que havien d'arribar a totes les classes socials. Enfront de la separació que la modernitat havia establert entre cultura general i especialització professional, es reivindicava una formació integral que evités els estralls que es derivaven d'una civilització mecanitzada que fermava l'obrer a una cadena de

61. H. TAINE, *Notas sobre Inglaterra*, Madrid, Espasa-Calpe, 1942. Hi ha, però, traduccions molt anteriors que es van publicar poc després de l'aparició de l'original francès.

producció que funcionava segons la lògica del taylorisme, situació que han denunciat repetidament des d'empresaris com Walther Rathenau —patró de l'AEG alemanya— fins a cineastes com ara Charles Chaplin (*Temps moderns*, 1936).

Coubertin va bastir el seu ideari olímpic que, a grans trets, es pot definir com un humanisme integral que respon a una concepció antropològica triàdica (cos, ànima, caràcter) que exalta les forces energètiques de la naturalesa humana. En conseqüència, el seu model de perfecció, que exalça una ascètica agonística, vol conjuminar la dimensió ètica a través de la pràctica de l'esport i l'estètica per mitjà de l'article en un tot en el qual es combinen harmònicament i integralment els diversos aspectes de la vida humana, bo i fortificant el caràcter. Sempre sota el reialme clàssic de la bellesa i sense oblidar els vents de la filosofia neovitalista (Bergson), per Coubertin no hi pot haver res que inviti a la dissonància i encara menys a la revolució social, que —a partir de 1917— constituïa una possibilitat al marge de la pura utopia.

És ben cert que el seu humanisme pot ser titllat —com ha fet Jean Marie Brohm⁶² de burgès, però la seva filosofia constituïa una croada humanística (d'un nou humanisme, després del Renaixement i del Neoclassicisme). Ben mirat, l'essència de l'humanisme no rau en una determinada teoria sobre l'home sinó en un horitzó construït sobre la doble marca històrica de l'hellenisme i la modernitat europea, i això, justament, és el que Coubertin pretenia: agombolar els valors de l'olimpisme amb la renovació pedagògica per tal de contribuir, a través d'una educació que destaca el paper formatiu de l'esport, a la millora física, intel·lectual i moral de la humanitat, valors que avui —en un món global en el qual la cooperació internacional, la solidaritat universal, la integració social i la coexistència pacífica són exigències ineludibles— mantenen, més enllà del culte al rècord i a la victòria, tota la seva actualitat i vigència.

Tampoc no es pot oblidar que el mateix Pierre de Coubertin va publicar l'any 1919 un petit llibre titulat de manera inequívoca *Pédagogie sportive*, en el qual defineix l'esport com «el culte voluntari i habitual de l'exercici muscular intensiu, refermat en el desig de progrés, que pot arribar fins al risc».⁶³ De tal faisó que d'aquesta definició es desprenen una sèrie de valors —iniciativa, perseverança, intensitat, voluntat de perfeccionament, menyspreu del perill— que donen sentit a

62. Entre les obres d'aquest autor citem les següents: *Critiques du sport*, París, Ch. Bourgois, 1976; *Le mythe olympique*, París, Ch. Bourgois, 1981; *Sociología política del deporte*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1982; 1936, *Jeux olympiques à Berlin*, Brussel·les, Complexe, 1990; *Materiales de sociología del deporte*, Madrid, La Piqueta, 1993, i *La machinerie sportive: Essai d'analyse institutionnelle*, París, Anthropos/Económica, 2002.

63. Pierre de COUBERTIN, *Pédagogie sportive*, París, J. Vrin, 1972, p. 7.

una filosofia que assoleix trets d'un autèntic ideal agonístic, propi de tots aquells que professen la religió atlètica en consonància amb els valors hel·lènics. En l'esquema mental de Coubertin —que sovint ha estat presentat com un pedagog de soca-rel amb connotacions historicistes, tal com Andreu Mercé Varela i Conrado Durantez plantegen en les seves respectives biografies—,⁶⁴ l'esport ofereix un seguit d'aspectes positius que incideixen sobre l'enteniment, el caràcter i la societat i, consegüentment, sobre la formació de la joventut. Així, doncs, podem dir que Coubertin, a banda de dedicar el Segon Congrés Olímpic (Le Havre, 1897) al tema de la higiene i la pedagogia, va proclamar la dimensió educativa de l'esport —i per extensió, de l'olimpisme—, que així superava amb escreix l'interès de la simple competició esportiva.

Fet i fet, aquesta *pedagogie sportive* va accentuar la dimensió educativa de l'olimpisme en un moment històric en el qual —després de la Primera Guerra Mundial (1914-1918)— la crisi econòmica, política i social planava sobre la societat occidental. Val a dir que aquells anys vint —que lluny de ser feliços, van marcar una època de destrets que propiciaren la barbàrie de la Segona Guerra Mundial (1939-1945)— necessitaven d'idearis educatius que poguessin reformar el gènere humà. A més de recórrer a l'esport com a element educatiu primordial, s'havia iniciat el moviment de l'Escola Nova —divulgat a l'Europa continental per Edmond Demolins, un bon amic de Coubertin que l'any 1897 va publicar *À quoi tient la supériorité des anglo-saxons?*—, que va trobar el seu punt més àlgid justament durant el període d'entreguerres (1919-1939), quan hom cercava la configuració d'un món pacífic i solidari. Un cop establert això, no és debades dir que Coubertin —que havia descobert l'hel·lenisme durant els anys d'estudiant de batxillerat al Col·legi dels Jesuïtes de Sant Ignasi a París gràcies a les indicacions del pare Caron— estava convençut de les potencialitats pedagògiques de l'olimpisme atès que l'esport podia actuar d'eficaç mecanisme de regeneració moral de la joventut, alhora que podia combatre el *surmenage scolaire* (obligacions escolars excessives que produïen fatiga i esgotament), una de les conseqüències de l'educació anacrònica —passiva, memorística i repetitiva— del segle XIX. També convé tenir present que el neoolimpisme participa d'un ideari amb vocació internacionalista que vol agermanar tota la humanitat i aconseguir la pau perpètua —vella proclama de Kant— entre els homes.

A això, cal afegir que l'olimpisme modern —en assumir la significació estètica de l'educació clàssica que veia en la figura de l'atleta una escultura viva— va insistir en la importància de l'article com a instància afavoridora dels valors hu-

64. A. MERCÉ VARELA, *Pierre de Coubertin*, Barcelona, Edicions 62, 1992; C. DURÁNTEZ CORRAL, *Pierre de Coubertin: El Humanismo olímpico*, Lausana, Musée Olympique, 1994.

mans. Els neohumanistes —des de Winckelmann fins a Coubertin, passant per Taine—⁶⁵ s'esforçaren per enllaçar l'espiritualitat de la Grècia antiga amb el signe dels temps moderns, alhora que destacaven la importància de la cultura clàssica com a element de formació estètica i moral. Arran d'aquesta actitud, el vessant estètic de la filosofia olímpica va trobar la seva font d'inspiració en aquell Pentatló de les Muses representat per l'arquitectura, la música, l'escultura, la pintura i la literatura a través de la convocatòria de diversos concursos artístics. Altrament, es va propiciar una gràcia que els primers fotògrafs esportius van voler copsar captant aquell sentit d'harmonia que desprenien sobretot els primers atletes que participaven en els Jocs Olímpics. Des d'aquest punt de vista, es pot assenyalar que l'olimpisme recolza en tres pilars fonamentals com són l'esport, l'educació i la cultura, que es donen en un tot global que se situa al servei d'un pensament humanista, que, a més d'arrelar-se a una filosofia vitalista, constitueix un himne a la pau, al respecte i a la tolerància entre tots els homes i dones amb independència de la seva procedència, condició, llengua, cultura i religió.

D'aquesta manera, queda esbossat el signe humanista, integral i cultural del neoolimpisme —el restabliment del qual va reclamar Coubertin des de la tribuna de la Sorbona el divendres 25 de novembre de 1892, preludi dels primers Jocs Olímpics de l'era moderna (Atenes, 1896)—, que es vinculava, no obstant això, a aquells idearis universalistes que havien sorgit durant la segona meitat del segle XIX paral·lelament a l'aparició de les religions sense Déu, és a dir, d'unes filosofies que després de proclamar la mort de Déu (Marx, Nietzsche, Freud) postulaven la unió de tots els homes en el marc genèric del que s'ha anomenat «un ideal d'humanitat», que, al seu torn, s'afaiçonava a manera d'un veritable projecte d'educació del gènere humà (Lessing, Krause, Natorp). Si la pedagoga sueca Ellen Key havia anunciat que el segle XX havia de ser el segle dels infants, l'inici de la nova centúria havia de comportar la consolidació d'una clara vocació pedagògica que havia de posar fi a l'esperit militarista i revengista del segle XIX. És lògic, doncs, que Coubertin dotés el seu projecte —la seva dèria de restauració olímpica—⁶⁶ d'una inequívoca voluntat religiosa, que es reflecteix en diferents

65. A banda de la seva exaltació de l'educació britànica, en conjuminar la història i la política, Hippolyte-Adolphe Taine (1828-1893) va elaborar una filosofia de l'art de regust neoclàssic en la línia establerta en el segle XVIII per Winckelmann. Així considerarà que la civilització grega és l'única que ha conferit atenció a la vida física i espiritual, bo i manifestant les seves simpaties per la perfecció gimnàstica que constituïa en el món antic un autèntic espectacle: «Un cuerpo sano y ágil, capaz de todas las acciones viriles y gimnásticas; un hombre o una mujer de hermosa presencia y de noble raza; una figura serena a plena luz; una armonía sencilla y natural de líneas felizmente ligadas; no necesitaban espectáculo más vivo» (H. TAINE, *Filosofia del arte*, Barcelona, Iberia, 1960, p. 282).

66. Pere SOLÀ, «La dèria olímpica de Pierre de Coubertin», *L'Avenç*, núm. 280 (2003), p. 57-61.

moments de la seva voluminosa obra escrita, sobretot quan es refereix expressament a la *religio athletae*.⁶⁷

Coubertin —un historiador que mirava el passat per rescatar els valors de la tradició hel·lènica de la calma i allunyar-se de l'activitat frenètica moderna—⁶⁸ considerava que tot i que el progrés tècnic havia fet molt per al desenvolupament de la humanitat, l'esport ofería un horitzó ple de possibilitats per tal de rectificar el rumb d'un món que proclamava el valor omnímode de la ciència positiva que havia arrelat amb força a la mateixa Sorbona. Dit amb altres paraules: l'ideari olímpic no havia de caure en el parany de l'imperialisme científic, sinó que constituïa una ferma possibilitat per orientar el curs de la història a partir d'una solució pedagògica que gira al voltant del lema «mens fervida in corpore lacertoso», això és, promoure un esperit ardent en un cos musculós, fórmula que havia de substituir la coneguda expressió de Juvenal «mens sana in corpore sano».⁶⁹

Així doncs, l'esport va entrar en la cultura moderna amb una clara vocació religiosa perquè —al marge d'altres possibles lectures— sembla que, de conformitat amb el que van plantejar els educadors anglesos del segle XIX, va constituir des de primera hora un veritable programa de regeneració social en proclamar valors clarament moderns com ara l'exercici físic, el gust per l'aire lliure, la higiene i la companyonia, sense negligir que l'esport era presentat com el millor antídote per combatre les xacres socials (alcoholisme, prostitució, malalties venèries) que a la darrería del segle XIX afectaven, especialment, el jovent.⁷⁰ A això cal afegir que la divulgació de l'esport va comportar l'extensió d'una moral estoica que destaca la dimensió agonística de l'entrenament i de la competició esportiva. L'esforç, el treball i el lliurament desinteressat constituïen, malgrat el perill de les lesions, algunes de les virtuts proclamades per aquells apòstols —ens referim, naturalment, als pioners que van fundar clubs i societats esportives—, que, un xic idealment

67. Aquesta expressió *religio athletae* apareix en els darrers moments de la seva vida, en la dècada dels anys trenta, quan el feixisme planava amb força sobre Europa. Segons sembla, Coubertin va utilitzar-la per primera vegada en la conferència «Les assises philosophiques de l'olympisme moderne», radiada a Suïssa el 4 d'agost de 1935, i publicada a *Le Sport Suisse* aquell mateix any.

68. En la presentació de *La gymnastique utilitaire*, obra dedicada al president dels Estats Units Theodor Roosevelt, Coubertin es lamenta que «ce n'est plus Minerve, déesse du calme et de la réflexion, qui règne sur le monde; c'est Mercure, dieu de l'activité, de la locomotion et du commerce» (cinquena ed., París, Felix Alcan, 1906, p. III).

69. En relació amb aquest lema, vegeu P. de COUBERTIN, *Olympism: Selected writings*, edició de Norbert Müller, Lausana, IOC, 2000, p. 212 i 554.

70. Per a una lectura pedagògica de l'esport i de l'olimpisme, es poden consultar, entre d'altres, les obres collectives següents: *Olimpismo y fair-play*, Ayuntamiento de Murcia, 1999; *La educación olímpica*, Ayuntamiento de Murcia, 2000.

segons la lectura romàntica de la tradició clàssica, confiaven en la capacitat reformativa de l'esport. Tant és així que l'exaltació de la lluita i del sacrifici fou presentada com un element clau per a la formació humana, de manera que es va fer famosa aquella expressió —sovint mal interpretada, però que atresora una inequívoca voluntat pedagògica— que diu que el més important és, justament, el fet de concórrer en la competició esportiva. No en va en ocasió dels Jocs Olímpics de Londres (1908), el bisbe anglicà de Pennsilvània Ethelbert Talbot va pronunciar aquelles paraules que recorden que el més important és precisament participar, afirmació atribuïda erròniament a Coubertin: «En aquests jocs, més que guanyar, l'important és participar, com en la vida és més transcendent la manera com es lluita que la victòria que es pugui aconseguir». Després d'aquesta intervenció, que remarca una ètica agonística que serveix per fortificar la voluntat i el caràcter, Coubertin va assumir l'esperit d'aquest comentari, bo i adaptant-lo fins al punt d'encunyar un lema olímpic que diu que «és més important participar que no pas vèncer».

Així, podem dir que aquesta postura sintonitza amb aquella divisa formulada el 17 de març de 1891 pel pare dominic Henri Didon (1840-1900) en l'acte de lliurament dels premis anuals del Col·legi Albert el Gran, a Arcueil, a les rodalies de París, que es resumeix en aquells tres mots que avui sintetitzen la filosofia —i, per tant, la pedagogia— olímpica: *citius, altius, fortius*, això és, «més ràpid, més alt, més fort», fórmula que —al cap i a la fi— no és més que una invitació a l'esforç i a la superació contínua. Per la seva part, Coubertin, en el seu ex-libris —coronat per un temple clàssic—, inclou la fórmula següent: «voir loin, parler franc, agir ferme». En darrer terme, el que forma és sempre la preparació per a la competició esportiva al marge del resultat —positiu o negatiu, derrota o victòria— que es doni. Així entenia Thomas Arnold la formació esportiva dels universitaris britànics, aquells que competien amb els remes a les aigües del Tàmesi en les regates entre Oxford i Cambridge o aquells altres joves que corrien a les pistes atlètiques amb el desig de preparar-se per a la vida.

7. A tall de cloenda

És hora d'acabar aquest recorregut històric que ens ha portat des de Thomas Arnold a l'olimpisme de Coubertin, passant naturalment pels promotors del cristianisme muscular. De fet, hem vist com l'esport i la religió ofereixen —des d'una perspectiva diacrònica— una gran quantitat de relacions i connexions. Per als primers cristians, el món dels espectacles romans fou una pregona manifestació del paganisme, tot i que van assumir les metàfores i el simbolisme de l'atleta grec i

del soldat romà. Aquests valors, que van ser mantinguts per la cavalleria medieval i la tradició aristocràtica, van rebrotar amb la concepció del *christian gentleman* de Thomas Arnold, que de retop va influir sobre els propulsors del moviment Muscular Christianity, que va recórrer a l'esport com a instrument d'evangelització d'una joventut que, al segle XIX, s'havia d'enfrontar als destres d'una societat moderna, industrialitzada i despersonalitzada. Pel seu cantó, Coubertin —que coneixia perfectament tota aquesta realitat pedagògica i esportiva— va restaurar els Jocs Olímpics sense perdre de vista que el neoolimpisme havia d'assumir la dimensió religiosa de l'esport clàssic, de manera que es pogués equiparar a una veritable religió atlètica.